

Náray-Szabó Gábor

EVOLÚCIÓ ÉS KONZERVATIVIZMUS

Bevezetés

Érdeklődéssel olvasom a különböző orgánumokban, így e folyóirat hasábjain is folytatott vitát a konzervativizmus mibenlétéről.¹ Mint jó szándékú és érdeklődő amatőr azt a következtetést szűrtem le, hogy a konzervatív szemlélet nem foglalható össze egy mondatban úgy, mint például a kereszténység (szeresd felebarátodat, mint tenmagadat) vagy a liberalizmus (mindent szabadon megtehetsz, amivel nem ártasz másoknak). Egedy Gergely megfogalmazásával: „nincsenek olyan »vastörvények«, melyek a természeti törvényekhez hasonlóan működnek, így a múltból kiindulva nem lehet a jövőt prognosztizálni”.² Sokkal inkább egy gondolkodásmódot neveznek konzervativizmusnak, a körültekintő és megfontolt cselekvést, a hagyományok tiszteletét, a türelmet más nézetek képviselőivel szemben, melynek alapját a hagyományok és a szokások alkotják. Érthető tehát, hogy a konzervativizmus mibenlétére vonatkozó körkérdésre meglehetősen szerteágazó válaszok születtek, volt, aki nem is nevezte magát konzervatívnak,³ más pedig szinte matematikai precizitással definiálta a nézeteit.⁴

Alább egy széles körben elfogadott elmélet, az evolúció elmélete alapján igyekszem hozzászólni a vitához. Ez a megközelítés újszerűnek tűnik, mert a természettudományos szemlélet alapján érvel, mintegy „objektíven”, nem úgy, ahogyan a társadalomtudományokban gyakori, vagyis hogy tekintélyekre, végső soron bizonyos társadalmi csoportokban elért közmegegyezésre, egyfajta hagyományra hivatkoznak. Például a neokonzervativizmus elkötelezett hívei között kikezdzhetetlen dogma az a tétel, hogy a piac mindenható, és ha hagyjuk minden kötöttség nélkül működni, minden gazdasági és társadalmi problémát automatikusan megold. Ezt kétségbe vonni szinte szentségtörés, és hiába hivatkoznak az eszme bírálói széle-

¹ *Jobboldal és konzervativizmus*, Kommentár 2006/1., 4–44.

² EGEDY Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2001, 50. Egyébként a természet „vastörvényei” is csak szűk körben, az ún. lineáris jelenségek (pl. a bolygók mozgása vagy a hang terjedése) esetében teszik lehetővé a jövő pontos előrejelzését. A leggyakrabban bekövetkező, ún. kaotikus események kimenetele nem jósolható meg teljes biztonsággal, legfeljebb becsülhető.

³ BENCE György hozzászólása, Kommentár 2006/1., 8–9.

⁴ SERES László: *Libertárius szemmel*, Kommentár 2006/1., 32–34.

sebb vagy szűkebb körök tapasztalataira, a válasz mindig az, hogy a bajok oka a piac korlátozásában, hatókörének elégtelen kiterjesztésében keresendő. Az állami szerep növelésének szószólói ezzel szemben a szolidaritásra hivatkoznak, de nem veszik figyelembe, hogy az ember végső soron önző. Nehezen alakul, akár lehetlenné is válik a párbeszéd, mert kinyilatkoztatások ütköznek, ezeket pedig nem lehet vitatni. Igyekszem elkerülni a csapdát, és alább nem újabb kinyilatkoztatást adok közre, inkább egy új szint vinnék be a diskurzusba.

Az evolúció elmélete

A fajok eredete című művében Darwin azt fejtette ki meggyőző erővel, hogyan fejlődhettek ki a Földet benépesítő állatfajok, miként vált egyre bonyolultabbá, ezáltal versenyképesebbé szervezetük felépítése annak következtében, hogy igazodni kényszerültek az állandóan változó környezethez. A létért folytatott kíméletlen küzdelem az erőseknek, az alkalmazkodásra képeseknek kedvezett. Az a faj, amely erre nem volt képes, zsákutcába került, esetleg ki is halt. Az evolúció elmélete⁵ az elmúlt 150 évben rengeteg vihart kavart, mára azonban egyes marginális, bár sokszor meglepően agresszív csoportokat leszámítva a nyugati civilizációban közmegegyezésnek örvend. Erre utal Teilhard de Chardin jezsuita szerzetes munkássága is, aki zseniális művében⁶ össze tudta egyeztetni az eredetileg kifejezetten istentagadónak tűnő elméletet a Biblia tanításával, a Teremtés könyvével. Nézeteit számos hívő keresztény is elfogadja, így az ellentmondás, ha lassan is, de oldódik. Az evolúció elmélete nem nevezhető megcáfolhatatlan természeti törvénynek, mint például a gravitáció, melynek következtében a kő mindig fentről lefelé (a Föld középpontja felé) esik, de olyan sok tudományos és mindennapi észlelet támasztja alá, hogy sokan már-már bizonyosság gyanánt kezelik. Lássuk tehát, hogy miben is áll a lényeg.⁷

Talán éppen Teilhard volt az első, aki kiterjesztette a fajok evolúciójának a gondolatát az egész világra, és meggyőző érveket sorolt fel amellet, hogy a világegyetem az ősrobbanástól kezdve állandó fejlődésben van, egyre összetettebb lesz. Ennek a fejlődésnek volt kezdete, és tart is valahová, vagyis van értelme, azonban ez már a hit világába tartozik. Vitatkozhatunk azon, hogy mit nevezünk fejlődés-

⁵ Charles DARWIN: *The Origin of The Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favored Races in the Struggle for Life*, Murray, London, 1859. (Legújabb magyar fordítása: *A fajok eredete*, ford. Kampis György, Typotex, Budapest, 1998. – *A Szerk.*)

⁶ Pierre TEILHARD DE CHARDIN: *Az emberi jelenség*, ford. Bittei Lajos – Rónay György, Gondolat, Budapest, 1973, 1980².

⁷ Részletes összefoglalását lásd NÁRAY-SZABÓ Gábor: *Fenntartható a fejlődés?*, Akadémiai, Budapest, 2003.

nek, én ezen az összetettség növekedését értem. Az összetettségnek számos definíciója ismert, ezek közül itt csak egyet emelek ki, mely a társadalomtudós La Porte nevéhez fűződik, aki szerint a szervezett szociális rendszerek összetettségének fokát az összetevők száma és kölcsönös függésük foka (integráció), valamint változatlansága (differenciálódás) határozza meg.⁸ A definíció szerint a család nyilván egyszerűbb társadalmi képződmény, mint mondjuk New York városa. A meghatározás általánosítható és nemcsak a szociális rendszerekre alkalmazható: egy vasdarab nyilván jóval egyszerűbb, mint a belőle elkészíthető precíziós óramű. A világegyetem története során, mely az ősrobbanással kezdődött, visszaesésekkel bár, de mégis folyamatosan nőtt, ugyanakkor egyre kisebb térrészre koncentrált az összetettség. Először kialakultak a legegyszerűbb mikrorészecskék, az elektron, a proton és a neutron, majd ezek atomokká, kristályokká és molekulákká szerveződtek. A világegyetemet alkotó hatalmas gázfelhő bizonyos térrészekben egyre sűrűsödött, létrejöttek a csillagok, egyesek körül bolygórendszer is kialakult. Az egyik bolygón, a Földön kedvező környezet alakult ki a molekulák szerveződéséhez, megjelent az egyre összetettebb élet: az egysejtűekből többsejtű, egyre magasabban szervezett élőlények fejlődtek ki, míg eljutottunk az emberig. Fajtánk mára betölti a Földet, hihetetlenül bonyolult közösségeket alkot, és folyamatosan olyan új technológiákat fejleszt ki, melyeknek segítségével alapvetően megváltoztatja a környezetét.

Ne tévesszük szem elől, hogy bármennyire általános érvényű és meggyőző is az elmélet, leegyszerűsítése és megalapozatlan általánosítása súlyos veszélyeket rejt magában, kellő körültekintés nélkül képtelen következtetésekre juthatunk. Ennek egyik példája a 20. század elején divatos szociáldarwinizmus,⁹ mely szerint az emberi társadalomban az erőseké a világ, a gyengéket akár ki is iktathatjuk. Nem számol azonban ez az elgondolás a közösség erejével, amely megtartja a gyengéket, és éppen ezáltal lehet sikeresebb, mint az egymás ellen is harcoló, ezért könnyen elszigetelődő erős egyéniségek. Az önző csatár nehezen rúg gólt.

Megőrizve meghaladni

Ha követjük az evolúció menetét, megfigyelhető egy elv következetes érvényesülése: az állandóan fejlődő, vagyis egyre összetettebb új megoldások kizárólag a jól be-

⁸ Todd R. LA PORTE: *Organized Social Complexity. Challenge to Politics and Policy*, Princeton UP, Princeton, 1975.

⁹ Vö. William Graham SUMNER: *Folkways. A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*, Ginn and Co., Boston, 1906.

vált régire épülnek. Ezt a felismerést Teilhard de Chardin a következőképpen fogalmazta meg: „A Fejlődés egymásra következő (bármennyire kritikus) küszöbein átlépve semmi sem jelenik meg végsőként a Világban, mint ami előzőleg homályos tartalmú kezdetiségében ne létezett volna.”¹⁰ Lássunk erre néhány példát.

Az ősrobbanás után viszonylag hamar alakultak ki a mikrovilág részecskéi, a protonok, a neutronok és az elektronok, melyek az anyag bonyolultabb egységeinek, az atomoknak és a molekuláknak az építőkövei. Bár az atomok és a molekulák összetettebb rendszerek, alkotórészeik jól felismerhetők bennük, és a modern műszerekkel közvetve, esetleg közvetlenül is leképezhetők az emberi elme számára. A mikrorészecskékből tehát atomok és molekulák épülnek fel, sok-sok különböző molekulából sejtek, a sejtek pedig az élő szervezetek elemi összetevői. A bonyolult rendszerek tehát olyan időtálló egyszerűbb alkotórészekből állnak, melyek tulajdonságai évmilliárdok alatt sem változtak, ugyanakkor a belőlük létrejövő komplex élettelen és élő rendszerek minőségileg újak.

Tekintsünk most egy másik példát. Kimutatták, hogy a félelemérzet, a szorongás és az agresszió központja az emberi agy már igen régen kifejlődött részében, a hipotalamuszban helyezkedik el. Ez az ősi szerv már létezett az emlősök előtti, ősi hüllők agyában is, és máig fennmaradt, átöröklődött a fejlettebb fajokra, így az emberre is. Sok százmillió év sem volt elég ahhoz, hogy kitörölje belőlünk a félelemérzést, mely nem konkrét információn alapul, hanem ösztönösen működik. A felhalmozott ismeretek tárolása ösztönök formájában azért előnyös, mert lehetővé válik, hogy a külvilág ingereire mérlegelés nélkül, gyorsan tudjunk válaszolni, és azonnali cselekvésre, például menekülésre vagy megelőző támadásra szánhatjuk el magunkat olyan esetekben, amikor a lassú reagálás halálos veszélyt jelentene. A hipotalamusz tehát ma is szinte ugyanúgy működik a hüllőkben és az emlősökben, kutyákban, lovakban, sőt az embereken is, mint az ősidőkben, azzal a nem csekély különbséggel, hogy tevékenységét a fejlettebb fajok, közöttük az ember agyának többi része ellenőrzése alatt tartja. Le tudjuk tehát győzni a félelmünket, úrrá tudunk lenni gyilkos indulatainkon, mert agyunk általában felülbírálja a hipotalamuszból érkező ingereket. Érzelmek és ösztöneink nagyon hasonlóak azokhoz, amelyek őseinkben már kialakultak és segítették őket a túlélésben, mára azonban megtanultunk uralkodni rajtuk. A fejlett agy megőrizte a hipotalamuszt, ugyanakkor meg is haladta. Ez a szervünk nem tűnt el, de működése kiegészült és fejlettebb régiók ellenőrzése alá került, ugyanakkor nélküle lehetetlenné válna az ösztönös reakció, ami nem egyszer életet menthet.

¹⁰ TEILHARD DE CHARDIN: *I. m.*, 1980, 92.

A korai szerveződések fennmaradása az emberi társadalomban is pontosan nyomon követhető. Az emberi társadalom kialakulásának hajnalán őseink néhány tucat tagot számláló, közeli rokonságban álló csoportokba, nagycsaládokba, törzsekbe szerveződve éltek.¹¹ A szülők együtt maradtak az utódaikkal, mert az anyaméhben eltöltött kilenc hónap alatt az újszülött nem válik még alkalmassá ahhoz, hogy egyedül is meg tudja szerezni a táplálékát és elkerülje a rá leselkedő veszélyeket. Abban az időben tehát, amikor a táplálék beszerzése jelentette a legnagyobb feladatot, a túlélés érdekében szükség volt az anya gondoskodására. Ő ezt a szerepet egyedül nem tudta maradéktalanul betölteni, mert eközben nem maradt ideje a táplálék beszerzésére: a gyerek önállósodásáig nélkülözhetetlen volt tehát az apa segítsége is. Így jött létre a család, amely mind a mai napig fennmaradt és nélkülözhetetlen például az utódok felnevelésében.¹² Nemcsak arról van szó, hogy gondozni kell és meg kell tanítani bizonyos ismereteket a felnövekvő gyermekeket, hanem a szülők mással nem helyettesíthető szerepet játszanak a különböző viselkedési minták átadásában. A család szerepe a történelem során változott, ki is bővült. A feudalizmusban például kiemelkedő szerepet játszottak az ősi nagycsaládokhoz sokban hasonló nemesi családok, majd az ipari forradalom kiteljesedésével megjelentek a családi vállalkozások, amelyek ma is fontos szereplői a gazdaságnak, például Közép-Olaszországban.¹³ A család helyettesítésére irányuló törekvések, például a hetvenes évek Németországban terjedő kommunák nem jártak sikerrel, és bizony a nyugati társadalomban a család bomlására utaló egyre több jel nem azt jelenti, hogy az életképtelen régít valami újjal helyettesítettük, inkább azt, hogy ez a civilizáció válságban van.

A mai jogrendszer is jelentős mértékben épít a hagyományokra, különösen az angolszász országokban, ahol igen gyakran precedensek alapján ítélik. A jog végső soron a több ezeréves tízparancsolatra épül, a „ne lopj”, „ne ölj”, „ne hazudj”, „ne paráználkodjál” normája az ősidők óta fellelhető a jogszolgáltatásban. A római jogot ma is tanítják a felsőoktatásban, például az ügyvéd intézménye először itt jelent meg, és azóta is sikeresen tölti be a szerepét a jogszolgáltatásban.

Érdekes folyamatosság tapasztalható a természetről szerzett ismereteinket forradalmi módon kiterjesztő, alig százéves relativitáselmélet és a már a régi görögök által körvonalazott klasszikus mechanika között. A relativitáselmélet lényege az, hogy a fizikai világban nincs fix pont, bármely test mozgásának keretét kijelölő koordinátarendszer megfelelő matematikai művelettel átvihető egy másikba, amiben

¹¹ Lásd Jared DIAMOND: *Háborúk, járványok, technikák*, ford. Födő Sándor, Typotex, Budapest, 2000.

¹² Vö. RANSCHBURG Jenő: *Szeretet, erkölcs, autonómia*, Gondolat, Budapest, 1984.

¹³ Részletesen lásd erről Francis FUKUYAMA: *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*, ford. Somogyi Pál László, Európa, Budapest, 1997.

ugyancsak leírhatók a mozgásegyenletek. A klasszikus fizikától eltérően, a transzformáció következtében változik a mozgó test sebessége, tömege és kiterjedése is. E forradalmi újítás miatt nem kellett azonban eltörölni a klasszikus mechanikát, ez érvényes maradt a relativitáselmélet megalkotása után is. Az emberi érzékszervek által követhető, viszonylag kis sebességeknél ugyanis a relativitáselmélet transzformációs képletei átmennek a klasszikus mechanika képleteibe, a korábban fennálló, látzólagos ellentmondás tehát feloldódik. Hasonló a helyzet a kvantummechanikával is, mely szerint az energia nem folytonosan, hanem kicsiny adagokban változik, és egy mozgó testnek nem lehet tetszés szerinti pontossággal egyszerre meghatározni a helyét és a sebességét is. Ez az elmélet alapjaiban forgatta fel a fizikai világképet, a tudósok szorgos munkája nyomán azonban elsimultak az ellentétek, mert kiderült, hogy a kvantummechanika következményei csak a mikrovilágban, az ember által közvetlenül nem érzékelhető, igen kicsiny részecskék között számottevők, a nagyobb tömegű testek esetében az energia adagonkénti változása szinte folyamatossá válik, mivel ezek az adagok rendkívül kicsinyek az összes megváltozó energiához képest.

A felvilágosodás elmúlt két évszázadában sokan temették a vallást, mondván, hogy nem képes választ adni a természet és a társadalom alapvető kérdéseire, reménytelenül elavult, ezért el fog tűnni. Nos, ezt látványosan cáfolja az ortodox vallás reneszánsza a posztszovjet társadalomban. A bolsevik hatalomátvétel után a Szovjetunióban évtizedekig üldözték az egyházat, lerombolták a templomokat, bebörtönözték, sőt meg is ölték a pópákat, és hátrányosan különböztették meg a hívőket. Moszkvában a hetvenes években nem lehetett egyházi zenei hanglemelt vásárolni, a kiüresített katedrálisokat a materializmus múzeumaiként használták. Mégis, a Szovjetunió összeomlása után, Jelcin idejében két röpké év alatt, szinte a semmiből éledt újra a vallás és az ortodox egyház. Ma már nem lehet fontosabb társadalmi eseményt rendezni pápa részvétele, áldása nélkül, az oroszok tömegesen keresztelkednek meg, a vallás szinte részévé válik a napi életnek.

Több példát láttunk arra, hogy a jól bevált rendszerek, megoldások a folyamatos fejlődés során nem tűnnek el nyom nélkül, sokkal inkább a megújulás alapjául szolgálnak. Miért ne tekinthetnénk ezt a felismerést a konzervativizmus természettudományos bázisának? Jogos az idegenkedés az egyes irányzatok *a priori* eredeztetésétől, de ez a párhuzam önként adódik. Az alábbiakban néhány, Egedy Gergely konzervativizmusról írt könyvéből¹⁴ vett megállapítást teszek mérlegre állításom fényében, és arra próbálok rámutatni, hogy a konzervativizmus társadalomtudományi körülírása számos ponton érintkezik a „megőrizve meghaladni” teilhard-i gondolatával.

¹⁴ EGEDY: *I. m.*

Evolúciós konzervativizmus?

A fentiekben az anyagi és az élővilág, valamint az emberi társadalom területéről mutattam be néhány példát arra, hogyan érvényesül Teilhard de Chardin idézett állítása. Lássuk most, hogyan rímel a „megtartva meghaladni” elvre mindaz, amivel a konzervativizmust jellemezni lehet. Egedy Gergely a modernizációról következőt írja: „az válik kulcskérdéssé, hogy az akár önként, akár kényszerből megkezdett modernizációt képesek-e »szervesíteni«, vagyis az endogén tényezőkkel a lehető legteljesebb mértékben összhangba hozni. Ellenkező esetben a modernizáció szervesetlen marad [...]”.¹⁵ Ha tehát a modernizáció¹⁶ során nem sikerül építeni a társadalomban már meglévő értékekre, képességekre és szándékokra, a siker elmarad, netán a változások erőltetése visszaüt, és ahelyett, hogy előre vinné, éppen visszaveti a folyamatot. Egy példa a kudarcra Reza Pahlavi sah rendszere Iránban, amely erőszakos eszközöktől sem riadt vissza a nyugati, elsősorban amerikai társadalmi modell erőltetése során. Autokratikus uralmát megdöntötték, és egy másik, széles körben legitimált vezér, Khomeini ajatollah alatt sok minden éppen a visszajára fordult, mert befolyásos társadalmi csoportok, elsősorban a középosztályt képviselő „bazár” nem fogadták el az erőltetett reformokat. Hiába harsogta a hivatalos propaganda, hogy jól járnak majd a változásokkal, inkább a saját útjukat kívánták járni.

Mannheim Károly szerint a konzervatív gondolkodásmód lényeges jellemzője a „közvetlenül meglévőben, a konkrétban való megkapaszkodás”.¹⁷ Ez a vélemény is összhangban van a fentiekkel, példáink alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy az univerzum 11 milliárd év óta tartó fejlődése során mindig a meglévőre épített. Fontos azonban a megfelelő mérték eltalálása, ugyanis a túlzott konzervativizmus a fejlődés gátja lehet, ami abban nyilvánul meg, hogy a versenytársak előre törnek. Erre példa Kína, ahol a kisebb-nagyobb államok és kultúrák politikai egyesítése a Csin dinasztia alatt, Krisztus előtt 221-ben következett be. Az első Csin császár a riválisok teljes megsemmisítését tűzte ki célul, ezért elrendelte az összes korábban írt történelmi könyv elégetését, és minden eszközzel kieroszakolta az észak-kínai nyelvek elterjesztését Kína egész területén. Ennek az lett a következménye, hogy ma is a teljes népesség kétharmad része, 800 millió ember beszél e nyelvek egyik utódát, a mandarint. Az elsőprő fölény azonban egy bő évezred alatt hátránnyá

¹⁵ *Uo.*, 21.

¹⁶ Magyarul: a társadalmi és gazdasági viszonyok hozzáigazítása a viharosan fejlődő technológia igényeihez abból a célból, hogy e technológiát sikeresen alkalmazhassuk, és élvezhessük az előnyeit.

¹⁷ Idézi EGEDY: *I. m.*, 52.

változott, mert a kínai társadalom megmerevedett, nem értékelte az újításokat és befelé fordult. Kína kezdetben vitathatatlan előnnyel rendelkezett a földközi-tengeri térséggel szemben, és a középkorban vezető szerepet töltött be a világ technológiájában. Politikai hatalom, hajózás és a tengerek feletti uralom tekintetében szintén a világ élén állt, már a 15. század elején nagy flottákat küldött Afrika keleti partjaihoz. A megmerevedett társadalmi rendszer, a kínai udvar két klikkjének hatalmi harca azonban oda vezetett, hogy leállították a flották indítását, sőt lerombolták a hajógyárakat is és betiltották a tengeri hajózást. Nem akadt a hatalmas birodalomban más hatalmi centrum, gazdasági tömörülés, amely ezt a végzetes lépést ellensúlyozhatta volna. Európában Kolumbusz négy királyi udvarban hiába kilincsel, csak az ötödik uralkodót tudta meggyőzni fantasztikus expedíciójának merész tervéről, és azért mehetett az egyiktől a másikhoz, mert a földrész nem volt egységes. Ha akkor Európában csak egy hatalmi központ van, ahol tervét elvetik, Amerikát nem Amerigo Vespucciról nevezték volna el, és a nyugati civilizáció sem érte volna el a mostani fejlettségi szintjét. A bezárkózott és fennhézó kínai udvar további katasztrofális döntéseket is hozott, abbahagyták a szövőgép fejlesztését, megsemmisítették a mechanikus órák gyártását. A túl szoros, parancsuralomra alapozott együttműködés, az egyéni intuíció és a verseny hiánya az 1960-as években induló kulturális forradalom révén is nagy károkat okozott, például egy-két vezető döntése folytán az ország összes iskoláját 5 évre bezárták.

Érdekes asszociáció kívánczik a konzervativizmus és a posztmodern ökológiai gondolkodás között. „A társadalom ugyanis, ahogy Burke hangsúlyozta, egy sajátos szövetség a halottak, az élők és a még megszületendőkhöz között.”¹⁸ Ma már minden gondolkodó és tájékozott ember előtt világos, hogy a Föld megtelt, a természeti erőforrásokat, a nyersanyagokat, édesvizet, talajt, tiszta levegőt túlhasználjuk, ezért veszélyeztetjük a jövő generációk életfeltételeit. A híres Brundtland-jelentés ezért kimondja: „úgy kell kielégítenünk jelenlegi igényeinket, hogy ezzel ne sértjük a jövő nemzedék érdekeit”.¹⁹ Mi más ez, ha nem szoros szövetség a generációk között? Ez ellen hat a ma sajnos széles körben terjedő, nem egyszer szélsőséges individualizmus és rövidlátó szemlélet, melynek alapján az emberek (más kontextusban: fogyasztók) nagy hányada csak a jelennek él. Nem kell ahhoz tudományos fejtegetésekbe bocsátkozni, hogy felismerjük: ez az élétszemlélet idegen a konzervatív gondolkodásmódtól.

¹⁸ *Uo.*, 63.

¹⁹ Gro Harlem BRUNDTLAND: *Our Common Future. The World Commission on Environment and Development*, Oxford UP, New York, 1987.

Árnyaltabban kell értékelnünk az előítélet fogalmát is, mely „a gondolkodásnak egy olyan sajátos formáját, vagy talán még pontosabban fogalmazva, a tudásnak egy olyan típusát jelenti, amely az évszázadok által megerősített tapasztalatra épül”.²⁰ A németekről például nem véletlenül terjedt el, hogy kiváló és precíz szervezők, amit az egész világ előtt újra bizonyított a foci-világbajnokság. Ez az „előítélet” megteremti a bizalmat a német termékek iránt, és a fogyasztók általában nem csatlakoznak, persze vannak kivételek, amelyek viszont aláássák a bizalmat. Az emberek általában ragaszkodnak a megszokotthoz, kényelmesre taposott cipőjükhöz, a fodrászhoz, ugyanakkor okkal tartanak a villámtól, hiszen sokszor fordult már elő, hogy halálos balesetet vagy tüzet okozott. Az előítélet elfogadható formája tehát hosszú idő alatt szerzett tapasztalatokra épül, és megkönnyíti a gyors döntést. Nem egyszer azonban a gyors döntés káros következményekre vezet, a gondosabb mérlegelés segített volna meghaladni az előítéletet.

Ha végiggondoljuk a fentieket, úgy lehet definiálni a konzervativizmust, mint egy olyan nézetrendszert, amely elfogadja a változásokat, és a lehető legnagyobb mértékben részt vállal a megvalósításukban, de tudatában van annak, hogy csak olyan változások lesznek maradandók, melyeket befogad a változást hordozó közeg.

²⁰ EGEDY: *I. m.*, 145.